

Urbán Károlyné Varga Katalin főiskolai adjunktus: A zene - mint ősi nyelv - szerepe és lehetőségei a kommunikációban

(Kapcsolatteremtés hangszerrel, énekhanggal, zenéléssel a zeneterápiás munkában)

Az előadás keretében foglalkozni szeretnénk azzal :

- miért nevezhetjük a zenét ősi nyelvnek,
- hogyan vált a zenei hang a kommunikáció eszközévé, és mi a kapcsolata az ének-, ill. zenei hangnak és a szónak,
- hogyan érvényesül a zene, mint kommunikációs eszköz a zeneterápiás munka folyamatában.

I. A zene mint ősi nyelv

"Minden zene kezdetén ott áll a természet, mint teremtő, dajkáló és ösztökélő hatalom"- írja Szabolcsi Bence (SZABOLCSI, 1975.). A ritmus (eső, hullámverés, kakukk hangja stb.), a dallam (madárfütty, hiénaüvöltés), a hangerő (vihar hangja), a forma (a hangjelenségek ismétlődése és variálódása), s az idő/ tartam/ - mint kezdet, folyamat és vég - mind megtalálhatók az ember környezetében, valamint az emberi testben (szívdobogás, légzésritmus, járás,).

Tehát a zene alkotó elemeit (ritmus, dallam, forma stb.) az ember már az evolúció során tapasztalhatta, ezért azok őselményei közé tartoznak.

A zene keletkezését sokan sokféle kiindulásból próbálták magyarázni: pl., hogy a zene a természet hangjai vagy az emberi tevékenységet kísérő hangok-zajok utánzásából születhetett, ill. az erős érzelmeket (fájdalom, öröm) kísérő hangjelenségek voltak az első zenei megnyilvánulások, stb.

Az emberi hang a maga objektivitásában "jelzi, hogy hol és ki kiált, jelzi, hogy miért kiált, örömeiben-e vagy fájdalmában, veszélyben kér-e segítséget, vagy vadat ejtett."(UJFALUSSY, 1962.)

A kiáltás (azaz a differenciálatlan hangadás) az éneklés/ zenélés és a beszéd kialakulása szempontjából fontos lépcsőfok volt.

Antropológiai vizsgálatok is bizonyították, hogy az ember előbb kezdett énekelni (hiszen hangadó szervei már kialakultak), mint beszélni (mert az artikulációhoz szükséges izmok csak később fejlődtek ki) (MENUHIN, 1981.)

Elsősorban D. MAC LEAN munkáira hivatkozik Bencze Lóránt (BENCZE, 1985.), amikor az emlősgagy evolúcióját áttekintve a limbikus rendszer kialakulásához köti az ivadék gondozást, melynek következtében a szaglással szemben a látás, ill. a hanghallás felé történik az agy fejlődésében a hangsúlyeltolódás. Ennek az okát abban látják a kutatók, hogy a kommunikációban a hang-hallás még a látásnál is megbízhatóbb képesség (pl. az erdőben); valamint a fontosságát húzza alá az is, hogy e tulajdonság enyhíti "az elválás, izoláltság és a megsemmisüléstől való félelem erősebb érzelmét". A hangok szerepének fontosabbá válása innen eredhet, s lehet az oka annak, hogy a zene és mindenféle hangerős érzelmeket vált ki. A verbalitással párhuzamosan alakul ki az érzelmek tudatosulása is – amelyek az evolúció során a főemlősöknél kezdetlegesebb formában már megjelentek -, és az érzelmek kényszerítik ki a szóbeli érintkezés gyakorlatát is.

Tulajdonképpen hasonló következtetésre jut RÉVÉSZ GÉZA is - már jóval korábban, 1941-ben -, amikor a zene keletkezéséről gondolkodva a kapcsolatteremtési igényben jelölte meg a kiáltó hang megszületésének okát. A kiáltás - mint örömet vagy veszélyt jelző, segítyt kérő vagy csak jelző, hívó hang - nagyobb hangerőt kíván, mely csak énekhang-szerű hangadással kivitelezhető. E jelzések is tartalmazznak zenei jellemzőket (hangköz, transzponálhatóság, hanglejtés, esetleg ritmus), melyek közül a hanglejtés a beszédnek is jellemzője. Az érzelmi kapcsolatot pedig az a tapasztalatunk jelzi - melyet Kodály is említ -, hogy az éneklést örömmérvés, ill. felszabadító érvés kíséri, ill. az öröm gyakran éneklésre készíti az embert.

A már kialakult nyelvnek is vannak "zenei tényezők", melyektől függ a szavak, mondatok affektus tartalma. Ezek az érvelmek és az intonáció szoros kapcsolatát mutatják. (MÉREI - V. BINÉT, 1975.; PLÉH, 1991.; DR. BAGDY, 1986.; FORRAI, 1991.) A tagolatlan hangadás együtt jár a gégefő kinezteziás-mozgásos érvékelésével, amit a magasabb és erősebb hang megszólaltatásához szükséges nagyobb izomfeszültség kelt. (UJFALUSSY, 1962.)

A nyelv születése is e forrásokhoz kapcsolódik: a kifejező mozdulatok redukálásának és a hangutánzásnak alapvető kettős érvénye valahol ugyanannak a jelenségnek két megnyilvánulási módját kapcsolja össze. RÓHEIM ezt így fogalmazza meg: "A nyelv akkor születik, amikor az anya megérti csecsemője gügyögését." (RÓHEIM, 1984.)

A hangadást kísérő egyforma mozdulatok (pl. rituális tevékenység, munka, gyermekringatás) ismétlégetése válik a mozdulati ökonómia és a mozdulattal összefüggő kinezteziás érvések ritmikus tagolásának kialakítójává. Ettől lesz képes az ember a mozdulatot, tevékenységet és a hozzákapcsolódó hangot, motívumot ismétlni, s ezen ismétlésben nemcsak a mozdulat és hang, hanem saját (önmaga) fizikai- fiziológiai- pszichológiai érvényének ismétlése is megvalósul. Ez az első rendeződés megtapasztaltathatja az önmagunk által létrehozott ritmust, s egyben megteremti a legősibb zenei formát, az ismétlést.

A beszéd kialakulása és a kéz fejlődése közötti összefüggésre; a beszéd és a térszemlélet alakulásának kölcsönhatására, valamint a megkapaszkodási ösztön és a beszédfejlődés kapcsolatára hívja fel a figyelmet HERMANN IMRE, majd így fogalmaz: "A beszéd az ének és a külvilágnak egy sajátos kapcsolatát teremti meg; annak, hogy e kettőt összeköti egymással, egyszersmind fenntartja különvalóságukat." (HERMANN, 1943.)

Ezt a különvalóságot STERN(1985) "kétélű kard"-nak nevezi (idézi KULCSÁR 1996), mert tágítja a kapcsolati lehetőségeket, de ugyanakkor az érvények átadását nem segíti, sőt sokszor kifejezetten gátolja. Hiszen nem vagy csak nehezen önthető szavakba az érvény a maga teljességében: a multimodális percepció, asszociáció és érvény tapasztalat egységében.

Éppen ezen a tapasztalaton alapul a zeneterápia jelentősége, hiszen az aktív zenélés, éneklés, hangszerekkel hangadás és muzsikálás során olyan hangulatok, rezdülések, érvelmek nyilvánulnak meg, melyek kifejezésére gyakran nincs is megfelelő szó.

Eddig az evolúciós fejlődés és a zene kialakulásának kapcsolatáról szölvünk. Kiegészítésül hozzáfűzzük: a kiáltás/ hangadás mellett napi tapasztalat volt - mint említettük - a természet, a környezet hangjainak érvénye is (természeti jelenségek, ill. tárgyak, az ember által használt eszközök hangjai). Ezek a jelenségek adhatták az ötletet kezdetben legegyszerűbb hangszerek elkészítéséhez is (csörgők, dobok, ütőfák, sípok, citerák stb.), melyek a mai napig használatosak, s amelyek az aktív zeneterápiának is eszközei. (pl. ORFF instrumentárium)

A zenei tapasztalatokat azonban nemcsak az emberré válás folyamatában, hanem az egyedfejlődés során is " gyűjtjük", amelyek rögzülnek. A magzati lét, a méhen belüli élet első zenei érvényeit az anyai szívdobogás ritmusa, a véráramlás moraja, a bélmozgás, valamint a

külvilág szűrt hangjai adják. A hangélményt a magzat jóval korábban képes érzékelni - a bőr multiszenzorális tulajdonságai miatt -, mint ahogyan a hallás központi szerve (cochlea) működni kezdene. A magzati auditív rendszer és a muzikalitás fejlődésében az anyai szívhangok jelentőségét több kutató is felismerte és vizsgálta, mely vizsgálatok igazolták az anyai szívhang pozitív, még a születés után hosszú ideig tartó megnyugtató hatását a gyermekeknél:

- mélyebb, hosszabb alvás,
- sírás abbahagyása,
- egyenletes légzés,
- erőteljesebb súlygyarapodás,
- ritkább megbetegedés.

Zenei szempontból a szívhang ritmusmintája befolyásolja a zenéhez való viszonyunkat; (természeti népeknél, pl. a dobritmusok, melyek a szívhangot idézik regressziót (transz állapotot) eredményezhetnek, ill., ha gyors a tempója, izgalmat válthatnak ki.

Ugyancsak tapasztalatok bizonyítják, hogy a magzatok a hallott zenére is reagálnak: Vivaldi, Mozart megnyugtató, Beethoven és a rock felkavaró hatású lehet számukra (rugdalózni kezdenek).

Említeni kell még a vesztibuláris rendszer (VR., az egyensúlyérző szervünk) jelentőségét is, mely a magzati élet félidejére csaknem teljesen kifejlődött és működőképes. Kimutatták, hogy a VR segítségével a baba érzékeli az anya összes mozgásának ritmusát, s így "a várandós anya bizonyos jellegű zenei aktivitása közvetlen befolyással van babája muzikalitására." (RAFFAI, 1997.) A zene stimulálja a vesztibuláris rendszert és a cochleát, de ez akkor érvényesül igazán, ha az anya teste is bekapcsolódik a zene ritmusába (énekel, táncol, vagy ritmusra mozog). A passzív zenehallgatásnak kisebb a kondicionáló hatása.

Meg kell említeni itt Kodály közismert, híres figyelmeztetését, mely jóval e kutatások és eredményeik ismerete előtt, az 50-es években született és zseniális meglátásáról tesz tanúságot. Azt mondta: "A gyermek zenei nevelését a születése előtt 9 hónappal kell elkezdni", majd később így módosította: "A gyerek zenei nevelését az anya születése előtt 9 hónappal kell elkezdni!"

Közös és egyéni tapasztalatunk tehát, hogy a különböző erejű, színű, lejtésű, ritmusú hang jelentést hordoz vagy üzenetet közvetít, melyeket még az azt kísérő emberi gesztus, mozdulat, arckifejezés tovább finomít.

E tapasztalatokat kell megszerezni, ill. elmélyíteni ahhoz, hogy kommunikációra képesek és alkalmasak legyünk. Az aktív zeneterápiás foglalkozásoknak többek között ezek is céljaik közé tartoznak.

II. A zene kommunikációs lehetőségei

A hangérzékelés az első lépés, melynek során

- a megfigyelés, a megkülönböztetés aktív folyamata zajlik, mely a megértés előfeltétele, ill.

- a megértése, a tudatosítása a hang tulajdonságainak, melynek következtében egyre érzékenyebbé válunk a jelenségek iránt.

A hang megszólaltatásának módja egyfajta magatartást (testtartás, arckifejezés, szemkontaktus, testnyelv), emóciókat (létét vagy hiányát) és intenzitást árul el, ill. ezek megtapasztalására ad lehetőséget az egyén saját megnyilvánulásában, a (csoport)társ vagy a másik ember reakciójakor. A közös zenei munka teremti meg az érdeklődés aktivizálásának

lehetőségét is, melyet a reakció megjelenése jól érzékeltet, s mely reakció egyben impulzusa lehet a további aktivitásnak.

A látott/hallott zenei minta utánzásának kipróbálása egyben a legősibb tanulási mód is, mely a memóriát is fejleszti, hiszen emlékezetben kell tartania az utánzandó mintát.

A kommunikáció létrejöttének/kialakulásának biztosítására sokirányú tapasztalatra van szüksége mindenkinek. Ezt biztosítja a hangszerekkel való manipuláció a közös zenéléskor, pl. a multiszenzoros érzékelés (maga a hang, ill. a hangot adó hangszer látványa, színe, formája, tapintása stb.), mely esetében még a párhuzamosság is tudatosul, amely fejleszti az asszociációs képességet. Az együtt zenélés lehetővé teszi a kezdeményezést, és annak a lehetséges következményeinek a megtapasztalását is: pl. hogy egy spontán önkifejezésre reakció érkezhessen. Megélhető a zenélő személy részére a zenés szituációkban a tolerancia képességének kialakulása is, azaz a zavaró dolgok, jelenségek elviselésének megtanulása. E rugalmasabb és nyitottabb gondolkodás és szemléletmód - melynek hiánya napi tapasztalatunk - különösen fontos hozzáadéka lehet az együtt zenélésnek, vagy a zeneterápiás munkának, és ez egyúttal alapfeltétele a hatékony kommunikációnak is.

Jó lehetőséget ad az együtt muzsikálás az éntudat kifejlődéséhez, ill. erősödéséhez – mely előfeltétele az egyértelmű önkifejezésnek -, valamint a kölcsönösség felfedezéséhez, amely pedig a másik személy jelzéseire való figyelmet motiválja. Az időbeli és térbeli (egyszerre vagy egymás után játszunk, vagy hangszerek helyének változatossága) viszonyok megtapasztalása, vagy a mennyiség érzékelése és differenciálása (több vagy kevesebb hangot szólaltatunk meg) egyaránt szolgálja a pontos kifejezést, és a pontos megértést.

Kisgyermeknél a hangszerekkel való manipuláció mellett - sőt előbb - a fent említettek megtapasztalására nyújtanak esztétikus eszközt zenei anyanyelvünk kincsei, a népi mondókák, a dramatikus népi gyermekjátékok. Az éneklés hatásáról már röviden szóltunk, de talán nem érdektelen itt is idézni Kodályt: "...az ének felszabadít, bátorít, gátlásokból, féltékenységből kigyógyít, koncentrált, testi - lelki diszpozíciót javít, munkára kedvet csinál, alkalmazkodóbbá tesz, fegyelemre - figyelemre szoktat, egész embert mozgat, nemcsak egy - egy részét..."

Az éneklés azonban nemcsak előre megtanult dallamok éneklését jelenti, jelentheti. Ha a csecsemő önfeledt hangpróbálkozásaira gondolunk - vagy az előbbieken felvázolt "evolúciós hangadási módokra", vagy a különböző kultúrák éneklési szokásaira - elképzelhető az a számtalan lehetőség, amely a torkunkban rejlik. A hazai iskolai gyakorlat - melyet már sajnos nem ellensúlyoz semmiféle közösségi énekes szokás - sikeresen kioltotta belőlünk az éneklés örömét, és ellátott minket a hangadással kapcsolatos szorongással, szégyenérzettel. De nemcsak énekelni nem merünk, hanem sokaknak okoz gondot már maga a hangos, vagy önálló megszólalás is! A közös éneklési alkalmak, vagy a zeneterápiás gyakorlatok - énekes játékokkal, hangimprovizációval, stb. - segítik oldani ezt a szorongást és gátlást, s e tapasztalatok hozzásegíthetik az egyént a szóbeli önkifejezésének gazdagításához is: a színesebb hanghordozás és hanglejtés; az érthetőbb artikuláció; a pergőbb ritmus, a helyes tagolás és légzés stb. megtanulásával; s e gyakorlottság elősegíti a mondanivaló tartalmának és kifejezésbeli módjának egybecsengését, az emócióval alátámasztott és ezért hiteles kifejezőmódot

Szeretnénk kiemelni a zenének még egy fontos hatását: az érzékenység, az empátia felébresztésének lehetőségét. Érzéketlen ember nem igényli a kontaktust, így a kommunikációt sem. Az érzéketlenség, a közöny nem veleszületett adottság, azt a másik iránti közönyünkkel alakítjuk ki egymásban. Az érzékeny, érzelemgazdag, sőt szeretettel, metakommunikáció közvetítette zenélés is tükröz: nemcsak azt tükrözhetjük vele, most milyen a gyermek, hanem azt is, milyenné lehet! Ennek megélésének feltétele a bizalomteli légkör és a bizalom kialakulása a kommunikációban résztvevők mindkét részéről.

Ezért a kommunikáció során különösen fontosnak - sőt terápiás szempontból egyedül hatékonynak - azt tartjuk, ha emocionálisan hitelesen tudunk megnyilvánulni: beszélni, énekelni, muzsikálni, s a zenével vagy beszédünk zenei eszközeivel érzelmeinket, hangulatunkat egymás felé pontosan, érthetően, hitelesen tudjuk közvetíteni.

III. A zenei kommunikáció, mint zeneterápiás eszköz

Az emberi kapcsolat kialakításában fontos a megszólítás, a név ismerete. Ezért a közös zenéléskor a gyermeket énekelve - eleinte mindig azonos dallammal - szólítjuk meg, melynél a dallam az érdeklődés felkeltését célozza, ismétlődése a biztonságot adja, éneklésmódjának árnyalatai hangulatot, érzelmet jelenítenek meg. A terapeuta éneklésmódja és viselkedése közlést sugároz, ugyanígy a gyermek minden reakcióját és magatartását nekünk is közlésként kell értelmeznünk (bár ő esetleg nem annak szánja). Ez ösztönző lehet számára.

A kapcsolatteremtést az autisztikus vonásokat mutató gyermekeknél is a névvel kell kezdenünk.

Ez segítségükre lesz a név és önmaguk kapcsolatának felismerésében, a másik ember feléjük fordulásának élményében, mely élmények kontaktus felvételre ösztönözhetik a gyermeket. A reakcióik, ill. megnyilvánulásaik azonban néha a terapeuta számára is érthetetlenek vagy váratlanok lehetnek. Mindig arra kell gondolnunk, hogy a megnyilvánulások a terapeuta odafordulásának biztosítását és saját maga mélységes magányának kifejezését jelentik. Segíthet ilyenkor az ISO-alapelvek szerint a "tükör tartás", melynek célja: a gyermek viselkedésének tükörképét adni, ill. nem ellentmondani (legfeljebb semleges jelzéssel reagálni). A nevére adott reakció lehet a gyermek részéről különböző hang is (gagyogás, nyögés, kiáltás stb.), melyekre szintén reagálunk, többnyire utánozunk. A terapeuta által nyújtott "hangos tükör" lehetővé teszi a gyermek számára önmagát visszahallani, esetleg mozdulatait is viszont látni. Ez lehet önmagáról negatív tapasztalat is, mely épp a tükör következtében tudatosulhat.

Találkozhatunk olyan gyerekekkel is, aki teljesen érdektelen, közömbös és visszautasító, neve hallatára vagy biztatásra sem reagál. Segíthet ilyenkor a megnyilvánulásra lehetőséget biztosító, szünetekkel megszakított mintaadás, a provokáció. Célja az érdeklődés felkeltése, az ösztönzés, ezért fontos, hogy ne ijesztő, hanem kellemes inger legyen (pl. glissando), és ne ismételjük, hiszen elveszti hatékonyságát. Minden új inger új kihívás a kapcsolatfelvétellel, ezért mondhatjuk, hogy a "provokáció a fejlődési folyamat eleme". (ORFF, 1994.)

A kapcsolatfelvételt mélyíti a testkontaktus, mely akár énekes gyermekjátékok, akár közös zenélés során létrejöhet, s mely a kapcsolatban minőségi változást eredményezhet. Ez nemcsak az érzelmi megérintődés lehetősége miatt fontos, hanem mert a testnyelv régebbi és mélyebb hatású, mint a szó. Jogosan mondhatjuk, hogy a testi viselkedésmóddal kezdődik a kommunikáció, amely már a kölcsönösséget is magában foglalja.

A hangszeres / énekes együtt zenélés is segíti a kölcsönösség felismerését, de azon túl lehetőséget nyújt többféle tapasztalat megszerzésére:

- az emberi hang kimeríthetetlen lehetőségeinek a felfedezésére, melyek mind az önkifejezés eszköztárának változatosságát, ill. a megértés előkészítését és gyakorlását biztosítják.

- a hangszerek, hangot adó tárgyak hangképzési lehetőségeinek a felfedezésére, mely hangszerekkel való önkifejezésben a fantázia mobilizálódik, s az asszociációk is megszülethetnek. Lehetősége van az egyénnek a tét nélküli spontán megnyilvánulásra, a megnyilvánulási módok ill. felvállalásukról a döntések meghozatalára, stb.

- ének, ill. hangszer segítségével dialogus épülhet terapeuta és páciens között, melynek keretében váltakozva lehetnek kezdeményezők, ill. utánzandó minták, sőt különböző karakterű, hangulatú valódi párbeszédékké is alakulhat a játék.

- a zene / zenélés jelzésként való értelmezése és használata hozzá segít és lehetőséget ad a szimbolikus gondolkodás fejlődéséhez, stb.

A keretek nem teszik lehetővé, hogy a témát ennél részletesebben tárgyaljuk, de reméljük, hogy a megfogalmazottak továbbgondolásra, az összefüggések további keresésére alkalmasak, illetve erre készítetik az olvasót.

IV. Konklúzió

Összefoglalásként elmondhatjuk tehát, hogy az evolúció és az egyedfejlődés alatt megtapasztalt zenei elemek (ritmus, dallam, forma stb.) s az azokból építhető zene olyan ingerek, amelyek felkeltik a figyelmet, s amelyek a megszólítás eszközei lehetnek. A zenén keresztül kontaktus teremthető, zenei eszközökkel viselkedés, mozgás visszatükörözhető, s olyan légkör teremthető, mely bizalommal töltődik fel és érzelmek kimutatására is alkalmas lesz. Saját tapasztalatból tudjuk, hogy a zene hat, s hogy a zenei események valaminek a jelzéseként is értelmezhetők. Ez a tapasztalat a feltétele a különböző szimbólumok elsajátításának is.

Zenével, mint közvetítő médiummal nonverbális kapcsolat létesíthető még autisztikus, ill. autista személyekkel is. Az együtt zenélés során nemcsak hang- és mozgásélményekhez, hanem fontos szocializációs tapasztalatokhoz is juthatunk.

Ezért lehet a zene a kommunikáció eszköze, ezért nevezhetjük a zenét ősi nyelvnek, s ezért lehet a zenét terápiás eszközként használni.

Bibliográfia

- Dr. Bagdy Emőke: Családi szocializáció
(Tankönyvkiadó, 1986.) 5-63. oldal
- Bencze Lóránt: A metaforáló agy és elme
(Valóság, 1985/6.) 47-62. oldal
- Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció
(Animula, Bp. 1994.)
- Buda B. - László J.: Beszéd a szavak mögött
(Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1981.)
- Forrai Katalin: Ének a bölcsődében
(Editio Musica, 1991.) 1-31. oldal
- Hermann Imre: Az ember ősi ösztönei
(Magvető Kiadó 1984.) 476, 482 - 484. old.
- Kodály Zoltán: Visszatekintés - I kötet
(Zeneműkiadó 1974) 304. old.
- Kulcsár Zsuzsa: Korai személyiségfejlődés és énfunkciók
(Akadémia kiadó 1996) 135. old.
- Y. Menuhin: Az ember zenéje
(Zeneműkiadó, 1981.) 22 old.
- Mérei F. - V. Binét Á.: Gyermeklélektan - A beszéd kialakulása
(Gondolat Kiadó, 1975.) 45-60. oldal
- G. Orff: Orff zeneterápiájának alapfogalmai
(BGGYTF, 1967. New York, 1994.) 5 - 88 old.
- W. Pfeffer: A súlyos értelmi akadályozottak fejlesztésének alapvetése
(BGGYTF, 1995.) 17 - 114 old.
- Pléh Csaba: Gondolkodás és nyelv -
In. Fejlődéslélektani szöveggyűjtemény
(Tankönyvkiadó, 1991.) 275-288. oldal
- Raffai Jenő: Megfogantam, tehát vagyok
(Útmutató Kiadó, Bp., 1997.) 26 oldal
- Révész Géza: Tanulmányok
(Gondolat Kiadó, Bp., 1985.)
A zene eredetének problémája (1941.) 413-468. oldal

A zene keletkezése (1946.) 469-501. oldal

Róheim Géza: Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata

(Gondolat Kiadó, 1984.) 634. oldal

Stern, D.N.: The interpersonal world of the infant. A view from psychoanalysis and developmental psychology.

(Basic Books, New York 1985)

Szabolcsi Bence: Musica Mundana lemezsorozat - kísérőfüzet

(Zeneműkiadó, 1975.)

Ujfalussy József: A valóság zenei képe

(Zeneműkiadó, 1962.) 23 - 34old.

Urbán Károlyné Varga Katalin
Főiskolai adjunktus
1138 Budapest Népfürdő u. 21/a

